

Válasz dr. Szilárd Léna, dr. Dukkon Ágnes és dr. Hetényi Zsuzsa opponensi véleményeire

Szeretném megköszönni opponenseimnek, Szilárd Léna, Dukkon Ágnes és Hetényi Zsuzsa professzoroknak, hogy dolgozatomat figyelmesen elolvasták, és értékelésükben több olyan momentumra hívták fel a figyelmemet, amelyek a témában folytatandó további munkálataimat nagy mértékben elősegítik. A vélemények termékeny dialógusra hívnak fel, s válaszómban ennek próbálok megfelelni. Kissé általánosítva és leegyszerűsítve, a három opponensi vélemény három konceptuális nézőpontból elemzi és egészíti ki a dolgozat eredményeit: Dukkon Ágnes a preszimbolista (előszimbolista) törekvések felől, Szilárd Léna a szimbolizmus története és a szimbolista regény poétikája szempontjából, Hetényi Zsuzsa pedig a poszt-szimbolizmusnak és részben az avantgárdnak a szimbolizmusból eredő és azzal összefüggő sajátosságaira hívja fel a figyelmemet.

Mindhárom opponensem elismeri előfeltevésem jogosságát, melyre a disszertáció épül. Viktor Zsirmunszkij *A szimbolizmus túlhaladói* című, 1916-os cikke, amely sokáig (sőt mind a mai napig) a szimbolizmus, akmeizmus és a futurizmus elkülönítésekor egyfajta etalonnak számított a filológiában, a kutatások mai állását figyelembe véve korrekcióra szorul. Én ezt a korrekciót a szimbolista próza poétikájának elemzése kapcsán, mellyel Zsirmunszkij tanulmánya nem foglalkozik, hajtottam végre. Hiszen éppen Kuzmin költői és prózaírói debütálása jóval korábbra tehető (1906-ban jelentek meg a *Mérleg* című folyóiratban mind az *Alekszandriai dalok*, mind a *Szárnyak* c. kisregény), mint a Zsirmunszkij által deklarációként felfogott 1910-es Kuzmin-írás, a *Szép világosságról*. Szilárd Léna koncepciómat elfogadva és értékelve a következőket írja: „... nincs alapja annak, hogy az úgynevezett „szimbolizmus túlhaladását” kronológiai váltásként értelmezzük, a szimbolizmussal párhuzamos jelenségekről van szó, amelyek elsősorban a kultúra összes szintjének és megnyilvánulásainak esztétizálását érintik, beleértve az „életalkotás” elvét is.” Ezzel kapcsolatban a következő kérdést teszi fel: Nem kellene-e elgondolkodni azon, hogy Andrej Belij kifejezésével élve, a „viszonyok felbillentéséről” (опрокидывание отношений) lenne ebben az esetben szó? Hiszen az a tény is ellentmond a Zsirmunszkij feltételezte „jelenségek egymást követő manifesztációjának”, hogy Kuzmin *Szárnyak* című kisregénye megjelenése után három évvel szintén a *Mérleg* című folyóiratban adták közre Andrej Belij: *Az ezüst galamb* című regényét, amely közvetve kapcsolódott Vjac. Ivanov: *Две стихии в русском символизме* című cikkéhez, amely a

szimbolizmusról kezdődő polémiák kezdetének is tekinthető, s amelyek – mint ismeretes – 1910-ben kulmináltak. Szilárd Léna kérdése e tény felidézésével is megerősíti azt a feltevésemet, hogy párhuzamosan léteztek a szimbolizmus alapkérdéseire adott válaszok, mind az esztétizáló-neoklasszicista vonulat, mind a misztikus-vallási-filozófiai elvet képviselő művészek prózájában. Ahogy Szilárd Léna véleményében rámutat, a két regényben több párhuzamos motívum is fellelhető, melyek főként a Nyugat-Kelet problémával, az óhitű közösséggel, illetve a hliszi szektával kapcsolatosak. Ehhez még azt tenném hozzá, hogy Kuzmin és Andrej Belij regényeinek végkimenetele közötti különbség is feltehetően az esztétizáló és a vallási-misztikus szimbolista felfogás különbségéből fakad. Míg a *Szárnyak* hőse, Ványa eljut Itáliába, ahol a homoerotikus kapcsolatot és a nyugati kultúrába való „beavatást” választja, addig *Az ezüst galamb* hőse, Darlaszkij Nyugat és Kelet között vergődve, e dilemma áldozata lesz, s az orosz provincia jelképes locusában bekebelezi őt a titokzatos „keleti” öserő.

Hetényi Zsuzsa opponensem szintén elfogadja dolgozatom alapkoncepcióját, kiegészítve azzal, hogy miután összevetette a korszak kiáltványait és esszéit a poétikai gyakorlattal, arra a következtetésre jutott, hogy a hasonlóságok és átfedések nemcsak a szimbolizmus és az akmeizmus esetében fedezhetők fel, hanem a szimbolizmus és futurizmus, illetve egyéb avantgárd irányzatok között is. Hetényi Zsuzsának ez a felvetése témám továbbgondolására ösztönöz, már csak azért is, mert Kuzmin életművében szintén található az irányzatok együttes jelenlétére példa – elegendő utalni az 1920-as években az író és költő sajátos expresszionista korszakára, valamint késői, *Öt beszélgetés és egy eset* című művére, amely megelőlegezi Danyil Harmsz *Esetek* című, miniatűr elbeszélésekből álló ciklusát.

A disszertáció egyik központi gondolata a szecesszió mint megtermékenyítő, közvetítő kortárs művészeti elvnek a jelenléte a szimbolista prózában. Hetényi Zsuzsa opponensi véleményében felveti azt a lényeges kérdést, hogyan lehetne még pontosabban szembeállítani egymással az akmeista új tárgyiasságot és a szimbolista extázist és misztikus tapasztalást. Ebben az összefüggésben utal Kuzminnak a dolgozatban többször idézett, Roerich művészetéről írott cikkére, melyben Kuzmin arról beszél, hogy Roerich képein nagyon elvont az érzelmi színezet. Míg Andrej Belij ornamentális prózájában a lírai eredőnek fontos szerepe van az érzelmek átadásában, noha a direkt lélektani ábrázolás helyett a vezérmotívumok rendszere veszi át az érzések és szenvedélyek átadásának funkcióját, addig Kuzmin prózájának „képisége” viszont valóban bizonyos szándékolt szenvtelenséggel jellemezhető. Hetényi Zsuzsának igaza van abban, hogy ennek

hangsúlyozása egy újabb érvként szolgálhat számomra a szimbolista próza belji és kuzmini ágának pontosabb elkülönítéséhez. Ugyancsak a szecesszió problémaköréhez tartozik opponensemnek az az észrevétele, amellyel a *Zöld liget* értelmezését korrigálja. Egyetértek azzal, hogy a szecesszió fontos összetevője a dekadens elem, s ezért a következő szimbólumok kifejtésével – Orpheusz, halotti lepel, hold, lelkek beszélgetése – elemzésem gazdagodna. Köszönöm a Böcklin-párhuzamot, opponensem bizonyára a festő *Die Toteninsel* (A holtak szigete) című, 5 változatban elkészített képére gondol, de az *Elhagyott Vénusz* című festmény motívumai is rokoníthatók Andrej Belij esszéjének „ornamentikájával”. Egyébként Böcklin ismert képe, a *Kentaurok harca*, ahogy a szakirodalom megállapította, szintén hatással volt a korai Belij-versek képalkotására. Andrej Belij 1906-os *München* című útirajz-esszéjében a modern német festők közül Böcklint, Schwindet, Stuckot és Klingert említi meg. A város számára szimpatikus „kevert stílusáról”, illetve a szecesszióról a következőket írja: „Странно здесь сочеталась готика с романтикой с т и л я м о д е р н, взлетающей и там и здесь то башенкой, врезанной в небо, то барельефом, то изображением рыцаря, попирающего дракона. (...) Здесь гармонично смешаны стили: есть здания, напоминающие храмы древней Греции, как, например, здание, в котором поместился мюнхенский Сецессион, или, как, например, вилла Штука. И обыденные для города постройки вовсе не нарушают своеобразно смешанный стиль общественных зданий.”¹ Vagyis a szecesszióban Andrejt Belijt leginkább a stílusok harmonikus keveredése fogta meg, amely, mint elemzésemben is bizonyítottam, művészetére kétségtelenül hatást gyakorolt.

Dukkon Ágnes opponensem a preszimbolizmus – előszimbolizmus, „предсимволизм”, Vjacs. Vsz. Ivanov terminusa – felől világítja meg a dolgozat problematikáját. Külön könyv tárgya lehetne a XIX. századi orosz irodalom „szimbolista olvasata”, noha e téren már születtek fontos munkák; Dukkon Ágnes is említi Szergej Bocsarov tanulmányát a kései Dosztojevszkij szimbolista recepcióját illetően. Ebbe a körbe lehetne sorolni még többek között Szilárd Léna tanulmányát Csehovról és az orosz szimbolista prózáról², valamint a tartui kutató, Lea Pild könyvét Turgenyev recepciójáról az orosz szimbolisták körében³, amely egyébként jelentős mértékben épít Zöldhelyi

¹ Андрей Белый: Арабески. М. 1911. Мюнхен, 362-369. стр. 363.

² Лена Силард: Чехов и проза русских символистов // Anton P. Čechov. Werk und Wirkung. (Hrsg. Rolf-Dieter Kluge), Wiesbaden, 1990. p. 791-805.

³ Леа Пильд: Тургенев в восприятии русских символистов. Тарту, 1999.

Zsuzsának a kései Turgenyev lírai prózájáról írott munkájára.⁴ A Gogol-recepciót illetően valóban igaz, hogy kitérhettem volna mint előzményre Gogol: *Szobrászat, festészet, zene* (Скульптура, живопись, музыка, 1834) című cikkére, amely a szimbolisták által rendkívül kultivált írás volt, illetve a romantikában fellelhető előzményekre, melyeket elsőként Viktor Zsirmunszkij tárgyalt részletesen a *Немецкий романтизм и современная мистика* (1914) című könyvében. Mivel elemzéseimben feladatomban főként az ornamentális próza zeneiségével kapcsolatos poétikai eljárásmodok feltérképezését tekintettem, ezért nem foglalkoztam például Andrej Belij *Песнь жизни* című esszéjével, amely 1908-ban íródott, filozófiai-kulturológiai indíttatású, s az életalkotás „zenei programját” (музыкальная программа жизни) helyezi előtérbe, Nietzsche, Hölderlin, Wagner eszméit átértelmezve. Más Andrej Belij esszéikkel támogattam meg a dolgozat *Ritmus és vonal* című fejezetét. A későbbiekben természetesen, mikor dolgozatomat könyv formájában készítem el, átgondolom ezt a problémát is.

Nagyon köszönöm Dukkon Ágnesnek, hogy ráirányította figyelmemet Turgenyev prózájának hatására Kuzmin *Szárnyak* című regényében. Válaszom elkészítésekor újból végignéztem Kuzmin terjedelmes esszé- és kritikai prózáját, s legnagyobb megdöbbenésemre, alig találkoztam Turgenyev nevével. Csupán egy írásában, a *Szép világosságról* című esszében ír arról, hogy stilizációnak tekinti például Turgenyev *A győzedelmes szerelem dala* (Песнь торжествующей любви) című művét⁵. Ez azért is furcsa, mert a turgenyevi próza több Kuzmin-regénynek és elbeszélésnek az ihletője. A Kuzmin-szakirodalomban nem esik egyetlen szó sem arról a fontos, párhuzamos motívumról, ami Turgenyev *Aszja* és Kuzmin *Szárnyak* című kisregényei alapgondolatát összeköti, melyet az *Aszjából* véleményében Dukkon Ágnes idéz. Ez a szárnyak metaforája, amely mind Aszja, mind Kuzmin kisregényének hőse, Vaszja esetében a beavatással kapcsolatos, a platoni képre, melyet részletesen elemeztem dolgozatomban, vezethető vissza. Opponensem ötletét köszönettel fel fogom használni. Ezzel kapcsolatban előzetesen azonban egy kérdést feltennék. Nem képzelhető-e el, hogy Kuzmin polemikusan idézi és használja fel a Turgenyev-regény metaforáját? Ugyanis Aszja nem tudja, hogy kinőtt szárnyaival hová repüljön, Kuzmin kisregényében Ványa előtt azonban a homoerotikus kapcsolat elfogadásával nyitott az út – a kultúra transzcendenciájába.

⁴ Зельдхей-Деак Ж. "Таинственные повести" Тургенева и русская литература XIX века // *Studia Slavica Hungarica*. 19. Budapest, 1973.

⁵ Михаил Кузмин: О прекрасной ясности // М. Кузмин: Проза и эссеистика в 3-х томах. т. 3. Эссеистика,. Критика. Москва, «Аграф», 2000. с. 5-20. с. 9.

Dukkon Ágnes javasolja, hogy mikor arról írok, milyen hatást gyakorolt Platon *Phaidrosz* c. dialógusa Kuzmin erősz-értelmezésére, vessem össze a *Szárnyakat* Vlagyimir Szolovjov *A szerelem értelme* című művével. Ezt azért tartom kissé kockázatosnak, mert Kuzmin a többi szimbolistával ellentétben felettébb nem kedvelte a női princípiumot előtérbe helyező szolovjovi filozófiát, sőt az utópikus, vallási megváltás-bölcseletet sem. Ugyancsak kockázati tényezőként lépne fel a műfaji különbség a filozófiai értekezés és a kisregény mint fikció között.

Szilárd Léna opponensem bírálatában részletesen elemzi a szimbolista beavatás-regény műfaji problémáit, amelyek dolgozatomban szerinte újszerűen, Andrej Belij: *Az Ezüst galamb* és M. Kuzmin: *Szárnyak* c. regényeivel kapcsolatban vetődnek fel. Utal arra, hogy Mihail Bahtyin vetette fel elsőként ezt a problémát 1922-27 között tartott egyetemi előadásaiban, melyeket diákjai jegyzeteit rekonstruálva adtak ki. Hálás vagyok Szilárd Lénának, hogy felhívta erre a figyelmemet. Különösen termékenynek tartom azt az általa idézett bahtyini gondolatot, mely szerint a „biografikus kontextus” és a „ kozmikus szint” megkülönböztetése két regénytípust eredményez: az első az európai regényben a nevelődési regény (Bildungsroman, Erziehungsroman) típusaira jellemző, a második pedig mint az előbbi alternatívája, kilép a biográfia keretei közül, és „a létezés kozmikus alapjaihoz” nyúlik vissza. Bahtyin szerint ilyen a német és osztrák expresszionista regény (Franz Werfel: *Spiegelmensch* (Tükörember), Meyrink: *Gólem*), melyeket azonban Belij regényei időben megelőzték. Szilárd Léna kiegészítve Bahtyin gondolatát hozzáteszi, hogy a XX. századi orosz irodalomban több beavatási regény és szöveg született, mint például Hlebnjikov *Zangezi*, Bulgakov: *A Mester és Margarita*, valamint Paszternak: *Zsivago doktor* című művei. Dolgozatomban *Az ezüst galambot* és a *Szárnyakat* beavatás-regényeknek tartom, az utóbbit azonban azzal a fenntartással, hogy Kuzmin, miközben hőseit végigvezeti a „beavatás” minden fázisán, közben a nevelődési szemponttal is állandóan szembesíti, véglegesen nem hagyja kihullani a „biografikus” kontextus keretei közül. Köszönöm a véleményben azt a gazdag szakirodalmat, melyet opponensem mellékel.

Mindhárom opponensem jónak és logikusnak tartja a dolgozat felépítését. Hetényi Zsuzsa véleményében megjegyzi, hogy a szakirodalom vonatkozásában „kissé defenzív” stratégiát követtem. Ebben igaza van, és ezt tudatosan választottam. A szakirodalomból azokat az eredményeket ismertettem, amelyek véleményem szerint lényegesen előmozdították a szimbolizmus és az akmeizmus kutatását, az adott tanulmányok azon elemeire, melyekkel polémiát folytathatnék, terjedelmi okok miatt sem tértem ki.

Ugyanakkor, mint ismeretes, különösen a szovjet korszakban íródott tanulmányok esetében még működött a cenzúra, és sok volt bennük az ideológiai okokból teljesen nem kimondott szó, és erre nem akartam kitérni. Ami Imre László és Szilárd Léna koncepciójának egymással való szembeállítását illeti, én inkább mindkét esetben arra koncentráltam, ami impulzust adott saját kutatásaimhoz, és ez nem volt kevés. Itt jegyzem meg, hogy Imre László: *Brjusov és a szimbolista regény* című könyve hatására kezdtem el még egyetemista koromban Andrej Belij munkásságával foglalkozni, s Szilárd Léna tanulmányai és könyvei végigkísérték pályámat, s mindig új megközelítési módokra ösztönöztek. Ami a szimbolizmusról és az akmeizmusról szóló nemzetközi szakirodalom áttekintéséből világossá vált számomra, noha az említett szerzők első munkái már több évtizede íródtak, hogy a szimbolista regényről való nézeteik mind a mai napig érvényesek, és egyáltalán nem kezdte ki őket az idő. Ami Novikov könyvét illeti, benne inkább a nagyon hasznos stilisztikai elemzések dominálnak, mintsem az átfogó koncepció, erre a szerző nem is nagyon törekszik. Wolf Schmied ornamentális prózáról írott tanulmánya Jevgenyij Zamjatin: *Áradás* című, 1929-ben íródott elemzésén alapul⁶, melyben – s ebben Hetényi Zsuzsának igaza van – a mítoszi világszemlélet alapján egy nevezőre hozza a szimbolizmus és avantgárd mitikus gondolkodását. Ám mivel Zamjatin prózájával nem foglalkoztam, hiszen a XX. századelő első évtizedének keretei között maradtam, erre nem tértem ki.

Dukkon Ágnes és Hetényi Zsuzsa opponenseim felvetnek néhány terminológiával kapcsolatos problémát is. Dukkon Ágnes felrója, hogy magyarul nem szerencsések a „realizálja a metaforát” és a „metafora realizációja” kifejezések. Nekem sem tetszenek, de nem tudok jobb magyar változatot. Mindkettő szerepel Jakobson, Bahtyin és Zsirmunskij magyar fordításaiban, ezek alapján használtam őket. Egyébként az Internet tanúsága szerint e kifejezéseket a művészettörténészek gyakrabban használják, mint az irodalmárok. Lehetne még a metafora kibontásáról beszélni, de az nem ugyanazt jelenti. Hetényi Zsuzsa az önreflexió helyett az önteoretizálás terminusát javasolja, miután „Belij művészetelméleti esszéiben nemcsak a hogyan írok, de a hogyan kell írni, s miért így működik az irodalom” kérdései is hangsúlyozottak. Nem tudom, ezt a problémát még végig kell gondolnom, de úgy vélem, hogy Andrej Belij esetében az ÉN az egyik legerősebb hívószó, nem véletlen, hogy ezen a címen trilógiát is írt. Hogy Kuzminra alkalmazható-e a manierizmus

⁶Вольф Шмид: Орнаментальной текст и мифическое мышление в рассказе Е. Замятина «Наводнение». – In: *Russkaja literatura*, Sankt Peterburg 1992, No. 2, S. 56-67.

terminusa, szintén elgondolkodásra késztet. Bizonyára igen, mivel átmeneti stílusról van szó, a „modor”, vagyis az esztétizmus előtérbe kerüléséről, s Kuzmin prózájában több olyan elem fellelhető, amely ezzel a terminussal, elképzelhető, hogy szintén termékenyen leírható.

Szilárd Léna, de főként Hetényi Zsuzsa javasolja az irodalomjegyzék kiegészítését néhány, ahogy Szilárd Léna be is vallja, nehezen beszerezhető, főként angol nyelvű monográfiával. Mindenesetre köszönöm a javaslatokat, megpróbálom a könyveket beszerezni. Örömmel jelentem, egyet már sikerült, az art deco-ról Maria Rubins 2013-as cikkét. Ami az angol nyelvű szakirodalmat illeti, a Kuzminnal kapcsolatos korai angol nyelvű tanulmányokat sikerült elolvasnom, a többi, mint Hetényi Zsuzsa is utalt rá, még könyvtárközi kölcsönzéssel sem biztos, hogy elérhető. Viszont a cseh és lengyel nyelvű irodalmat aránylag könnyű volt beszerezni, az Erasmus program és a hazai könyvtárak révén.

Hetényi Zsuzsa opponensem figyelmeztet az önidézés fontosságára. Való igaz, hogy több korai tanulmányomból átvettem bizonyos gondolatokat anélkül, hogy a forrást lábjegyzetben megjelöltem volna. Viszont a dolgozat irodalomjegyzékében ezeket a munkákat feltüntettem.

Dukkon Ágnes véleményében felveti, hogy Kosztolányi és Babits prózáján kívül Kuzmin munkásságát, jelesül a *Szárnyak* című kisregényt egybe lehetne vetni Szerb Antal *Az utas és a holdvilág* c. művével, elsősorban az itáliai jelenetek és a neoklasszicizmus kapcsán. Miután a fordítást is azért készítettem el, hogy megismertessem Kuzmint a magyar olvasóval, én is rendszeresen gondolkodom ezen a problémán. Cholnoky Viktor prózáját olvastam újra, s ebben is párhuzamos vonásokat vélek felfedezni Kuzmin írásművészetével.

Örömmel töltött el, hogy mindhárom opponensem javasolja a disszertáció könyvként való megjelentetését. Könyvemhez az opponensi véleményekből sok ötletet meríthetek, s ezeket köszönettel felhasználom. Még egyszer hálás vagyok mindhárom opponensemnek az alapos olvasásért és témám iránti érdeklődésükért.

Budapest, 2013-09-01

dr. Szőke Katalin
az irodalomtudomány kandidátusa

